

Rad primljen: 18.03.2025.
Rad prihvaćen: 11.05.2025.
UDK: 327"1896/1907"
327(497:470)"1896/1907"

Pregledni rad

KRATAK PRILOG IZUČAVANJU RUSKE ISTOČNE POLITIKE U PERIODU 1896 – 1907. GODINE

Rezime: U ovom radu smo pokušali da ukratko damo pregled ruske istočne politike u periodu 1896. do 1907. godine, pre svega, onako kako je vide ruski istoričari. Posebna pažnja je posvećena tzv. ugovoru u Murzstegu kao i dešavanjima u Makedoniji u tome periodu.

Ključne reči: Rusija, Austro – ugarska, Turska, Makedonija, Srbija, Bugarska.

Kod nas postoji ogromna literatura koja se odnosi na spoljnu politiku Srbije u periodu od 1896. do 1907. godine ali je interesantno da je vrlo malo pažnje posvećeno ruskoj istočnoj politici u to vreme. U spomenutim radovima skoro isključivo su korišćeni zapadni izvori i zapadna literatura. Ruski izvori i literatura su malo zastupljeni. Premda smo koristili i zapadne izvore i literaturu u ovom radu smo pokušali da ukratko damo pregled ruske istočne politike u periodu 1896. do 1907. godine, pre svega, onako kako je vide ruski istoričari.

Berlinski kongres je Rusiji gurnuo istočno pitanje u diplomatski drugi plan što je trajalo do 1907. Za to vreme vojne, ekonomske i političke poteškoće Rusije primorale su je da vodi konzervativnu politiku prema Otomanskom carstvu. Od obnove Lige tri cara 1881, preko usklađivanja sa Francuskom 1890-ih, do anglo-ruskog zbližavanja 1907, Rusija je radila u harmoniji sa ostalim silama — posebno Austrijom — na očuvanju statusa kvo u Otomanskom carstvu. Aktivni fokus njene spoljne politike se prebacio sa Balkana i Bliskog istoka na Persiju i Daleki istok, sa ratom protiv Japana i revolucijom koja je kasnije zaokupila njenu pažnju između 1904. i 1906.

Nije da su tradicionalni „istorijski zadaci“ Istočnog pitanja bili zaboravljeni ili odbačeni. Kontrola nad moreuzom, nacionalna državnost balkanskih hrišćanskih naroda i rastući politički uticaj u celom regionu ostali su krajnji ciljevi ruske politike. Ali ovim veoma dugoročnim, neuhvatljivim — čak i utopijskim — ciljevima se moralo ići sa sve većim oprezom i strpljenjem. Uopšteno govoreći, Rusija je mogla da ostvari ove ciljeve na tri načina: upotrebom sile, diplomatskom kombinacijom sa silama ili savezom sa samom Portom. Događaji iz 1877—1878 još jednom su, i to sa neviđenom jasnoćom, naglasili da su sva pitanja vezana za „Istočno pitanje“ bila neraskidivo isprepletana, uz opštu

¹³ Srpski naučni centar, Beograd, ndjokic05@gmail.com

evropsku zabrinutost i nije ih bilo moguće rešiti jednostavnim pritiskom Rusije na Portu. Uzastopna diplomatska usklađivanja, prvo sa Centralnim silama, zatim sa Francuskom, donela su izvesnu sigurnost, ali ne i nedvosmisleni ili trajnu podršku konačnim ciljevima Rusije u regionu gde su sve sile imale važne interese. Bizmarkovo priznanje prava Rusije da zauzme Carigrad i moreuz što bi dovelo do kolapsa Turske trebalo je da spreči sklapanje francuskog ugovora iz 1890. godine. Nakon sklapanja tog pakta Nemačka je težila da usmeri ruske ambicije na Daleki istok. (Bodger A., 1996: 73) Od 1894, novi saveznik Rusije, Francuska, nastojala je da ojača prisustvo Rusije na istočnim granicama Nemačke, radije nego da podstakne njene ambicije na Bliskom istoku. (Langer L. W., 1929: 394 – 400) Do kraja veka Britanija, tradicionalni protivnik Rusije u istočnom pitanju, možda više nije smatrala Otomansko carstvo vrednim i sposobnim za neograničeno očuvanje ili da bi Kraljevska mornarica mogla da spreči Rusko spuštanje na Bosfor, ali to nije podrazumevalo popuštanje anglo-ruskog neprijateljstva pošto je ruski ekspanzionizam dobijao zamah u Persiji i Kini. Treća strategija, rusko-tursko približavanje kakvo je nakratko postignuto protiv Napoleona 1797. i 1805. ili kod Unkijara Skelesija 1833. godine držala je u životu sultanova ogorčenost na zapadnjačko tutorstvo i njegova prirodna želja da igra igru „Moć protiv Moći“, ali je ostala vrlo malo verovatna zbog neiskorenjive i dobro utemeljene turske rusofobije. Odlučno neprijateljstvo Rusije prema svim planovima za osmansko ekonomsko i vojno podmlađivanje takođe je neizbežno ometalo blisko rusko-tursko razumevanje. (Anderson S. M., 1966: 257 – 259)

Posvećenost slovenskom hrišćanskom cilju na Balkanu i dalje je izazivala snažne emocije među delovima ruske javnosti i zvaničnika, ali nakon što su se u Berlinu pojavile napetosti i tenzije između Rusije i njenih balkanskih klijenata, i nakon raskola sa Bugarskom sredinom 1880-ih, Balkan je zauzeo podređeno mesto u ruskoj turskoj politici. Rusija je bila zadovoljna saradnjom sa Austrijom u održavanju statusa quo i u podsticanju umerenih reformi sultana kako bi se smanjio rizik od preokreta i neizbežne spoljne intervencije. Ova politika je našla svoj izraz u sporazumu Muravjev-Goluhovski iz 1897. godine koji je takođe afirmisao „izrazito evropski karakter pitanja moreuza i Carigrada“, stavljajući tako Balkan „na led“ za narednu deceniju. Rusija je pomogla da se Srbija zadrži a Bugarska je izašla iz grčko-turskog rata oko Krita 1896 – 7. i radila sa silama da dovedu zaraćene strane do rešenja pregovorima. Tokom jermenske krize 1896. godine, Rusija je podržala autoritet sultana protiv pokušaja Britanije da proširi međunarodnu intervenciju u ime Jermena i odbila je da prinudi sultana na radikalne reforme, kao što je uspostavljanje autonomne jermenske oblasti u istočnoj Anadoliji. U ovom pitanju, zabrinutost Rusije da osigura Otomansko carstvo bila je pojačana strahom od jermenske revolucionarne aktivnosti na njenim sopstvenim zakavkazkim teritorijama. (Anderson S. M., 1966: 253–7, 261–3; Langer L. W., 1968: v, vii, x,xi, 373–7; Bodger A., 1996: 74)

Bez sumnje, prava žarišta ruskih ekonomskih, političkih i strateških interesa u Otomanskom carstvu ležala je u moreuzu. Ovi „ključevi i kapije ruske kuće“

ležali su na osovini kopnenih komunikacija između Evrope i Azije, „komandovali“ su prilazima obalama ruskih poseda oko Crnog mora, davali su pristup Mediteranu za rusku trgovinu i činili prirodnu stožer za ostvarivanje potencijalnog političkog uticaja na Balkanu. Oni su čuvali Carigrad, kolevku ruske kulture i objekat snova ponovnog osvajanja među Rusima kao i Grcima i Bugarima. Bili su otvoreni za sve prave komercijalne brodove, ali zatvoreni međunarodnim sporazumom za sve neturske ratne brodove u vreme mira. (Detaljno o ovome vidi u: Дранов Б. А., 1948)

Prilikom posete Beču Nikolaja II, 1896. godine, postignut je dogovor o stalnim kontaktima između A. B. Lobanova-Rostovskog i A. Goluhovskog. Stranke su prepoznale da je njihov zajednički cilj održavanje statusa kvo na Balkanu. Početkom 1897. Goluhovski je, opraštajući se od savetnika ruskog poslanstva A. K. Benkendorfom, zamolio da novom ministru inostranih poslova M. N. Muravjovu, imenovanom nakon smrti A. B. Lobanova-Rostovskog želju za nastavak saradnje sa Rusijom. Pošto je primio ovu poruku od A. K. Benkendorfa, M. N. Muravjov je izjavio da mu je drago da čuje prijateljske reči koje je iznela tako autoritativna osoba. Nemačkom poslaniku G. Radolinu (koji je, prema rečima austrijskog ambasadora, o svemu ovom izvestio Berlin) M. N. Muravjov je rekao da su između dva carstva uspostavljeni najbolji odnosi. (Die Grosse Politik Bd 12 (1), 1924: 289) Pregovori između dve sile „najza-interesovanije“ za balkansko pitanje odigrali su se krajem aprila 1897. godine u Ikzerburgu, gde je stigao austrijski car Franc Jozef u pratnji svog ministra spoljnih poslova. Sporazum je imao oblik razmene pisama između ministara obe zemlje. (Сборник договоров России 1859 – 1917, 1952: 303 – 308) Sile su se složile da će voditi usaglašenu politiku u poslovima na Istoku i o „potrebi da se održi sadašnje stanje dokle god to okolnosti dozvoljavaju.“ U slučaju da bi postojeće stanje postalo nemoguće, Rusija i Austrougarska su unapred odbacile „svaku ideju o osvajanju Balkanskog poluostrva“. Carigrad i moreuzi, koji su bili evropske prirode, „ne bi trebalo da budu predmet odvojenih odluka između Austrougarske i Rusije“, to jest, mogu biti rešene samo od strane svih velikih evropskih sila. Jasno da je ova tačka bila u potpunosti u interesu austrijske diplomatije, za koju nije postojala opasnost od jednostrane odluke Rusije o, za nju, najvažnijem pitanju. Rusija je bila prinuđena na to, želeći da obezbedi slobodu delovanja na Dalekom istoku. Onda su počele nesuglasice.

A. Goluhovski je u svom pismu formulisao pravo Austrougarske, u slučaju promene postojećeg stanja, da okupaciju Bosne i Hercegovine pretvori u aneksiju i pripoji Novopazarski sandžak, postavio je i pitanje formiranja nezavisnog kneževine Albanije (kako bi se sprečila Srbija da pristupi Jadranu) i obezbedila podela ostatka Balkana između balkanskih država uz obezbeđivanje „principa ravnoteže snaga“. Ovi zahtevi Austrougarske imali su za cilj da spreče stvaranje velike slovenske države na Balkanu, koja bi mogla postati uporište Rusije. U replici, M. N. Muravjov je izneo primedbe na ove tačke. On je naveo da bi aneksija turskih provincija „pokrenula šire pitanje koje će zahtevati posebno razmatranje u odgovarajuće vreme i na odgovarajućem mestu“. Shodno

tome, ruska vlada je zadržala pravo da zahteva bilo kakvu nadoknadu za aneksiju ili da pokrene pitanje pred silama koje učestvuju u Berlinskom ugovoru. M. N. Muravjov je takođe odbio da razgovara o pitanjima o teritorijalnom razgraničenju na Balkanu, definišući ih kao „pitanja budućnosti“. Tako je razmena pisama jasno odražavala protivrečnosti između ugovornih strana. Sporazum iz 1897. svodio se samo na pitanje održavanja statusa kvo na Balkanu. On je deset godina određivao uporedni miran razvoj austro-ruskih odnosa, sve dok ga Habzburška monarhija nije narušila odvojenim akcijama. (Киняпина Н. С., 1978: 290)

Iskoristivši činjenicu da je pažnja ruske vlade sve više bila zaokupljena poslovima Dalekog istoka, Austrougarska i Nemačka su pojačale svoj „mirni prodor“ na Balkan. Od kasnih 90-ih počinje naglo uvođenje austro-nemačkog kapitala u tursku privredu. Austrijska trgovina, zajedno sa nemačkom trgovinom, ostvarile su početkom 20. veka, dominantan položaj na balkanskim tržištima. Spoljna trgovina Srbije bila je u potpunosti zavisna od Austrougarske, pošto je 87% srpskog izvoza išlo Dvojnu monarhiju. Nametanje železničkih koncesija Crnoj Gori, narušavanje srpsko-bugarskog carinskog sporazuma iz 1905. godine, objava carinskog rata Srbiji od Austrougarske 1906. godine, kontrola austro-nemačkih banaka na Balkanu – sve je to imalo za cilj kontrolisanje južnoslovenskih naroda od strane Centralnih sila. Istovremeno, Habzburška monarhija je imala snažan uticaj u Rumuniji, Bugarskoj, pa sve do dvorskog prevrata 1903. godine i u Srbiji. (Киняпина Н. С., 1978: 291)

Vladajući krugovi Rusije bili su izuzetno zabrinuti zbog brzog rasta nemačke železničke izgradnje i u azijskom i u evropskom delu Turske. Nemačke banke su još 1888. godine dobile koncesiju od sultana Abdul Hamida II za izgradnju Anadoljske železnice u srcu Male Azije (od Hajdar-paše do Ankare). Dobijanje Nemačke 1899. godine, posle putovanja kajzera Vilhelma II u Carigrad, preliminarne koncesije za izgradnju železničke pruge od Konje preko Bagdada i dalje do Persijskog zaliva izazvalo je oštro negativnu reakciju u Sankt Peterburgu. Sanktpeterburška štampa je neprijateljski govorila o ovom poduhvatu, ističući da je on imao za cilj podrivanje ruskog uticaja na Istoku. Oktobra 1900. Novoe vreme, list blizak vladinim krugovima, objavio je članak svog dopisnika iz Konstantinopolja, u kojem se naglašava da bagdadska železnica ima „više politički nego komercijalni značaj“. Autor članka je verovao da francuski finansijeri, saradjući sa Dojče bankom u izgradnji ovog puta, potkopavaju osnovu francusko-ruskog saveza. (Новое время, 16.10.1900) Tekstovi „Novog vremena“ protiv bagdadske železnice i protiv njenog finansiranja od strane Francuske objavljivani su i kasnije. (Новое время, 4.08. и 12.10.1901) Odbijena je ponuda nemačke vlade peterburškom kabinetu da učestvuje u izgradnji bagdadske železnice (Nemačka je želela da izbegne komplikacije u odnosima sa Rusijom).

U Sankt Peterburgu su bili potpuno svesni da se u Turskoj uspostavlja dominantni uticaj Nemačke, dok uticaj Rusije opada. Dogovorivši se sa Austrougarskom o balkanskim pitanjima, carska vlada je pokušala da se

sporazume sa svojim saveznikom. Ruska diplomatija je želela da dobije garantije od Nemačke da „priznaje isključivo pravo Rusije da ogradi, i, ako je potrebno, stvarno zauzme Bosfor“. (Царская дипломатия Т.5 (18), 1926: 10) Iz gore citirane beleške ministra inostranih poslova M. N. Muravjova jasno je da ruska vlada nije postavila zadatak zauzimanja Bosfora. Reč je bila samo o preduzimanju mera protiv mogućeg zauzimanja crnomorskog moreuza od strane drugih sila i garantovanju Rusiji u budućnosti „pravo da se pozicionira na obalama Bosfora“. U zamenu za nemačko odricanje od političkih pretenzija u oblasti moreuza, ruska vlada je obećala da se neće mešati u njenu ekonomsku ekspanziju u Anadoliju. (Die Grosse Politik Bd 14 (2), 1925: 543) Pregovori koji su vođeni po ovom pitanju u proleće 1899. u Berlinu i Sankt Peterburgu, nisu dali rezultate. Nemačka vlada je odbila ruski predlog, plašeći se nezadovoljstva Engleske (od koje je i dalje tražila ustupke po kolonijalnim pitanjima) i ne želeći da veže ruke u Turskoj. (Die Grosse Politik Bd 14 (2), 1925: 558) Kao prijatelj Abdula Hamida, Vilhelm II je nastojao da Osmansko carstvo pretvori u područje podmonopolskim uticajem nemačkog imperijalizma. Kao kontrameru koncesiji datoj Nemcima za Bagdadsku železnicu i mogućem „proširenju mreže od nje do Crnog mora i kavkasko granice“, ruska vlada je pred Portu postavila pitanje davanja ustupaka Rusiji u Severnoj Anadoliji. (Киняпина Н. С., 1978: 292) Tačku gledišta ruske vlade o izgradnji železničkih pruga u Maloj Aziji jasno je formulisao ministar vojni V. A. Suhomlinov u dokumentu kasnijeg datuma, ali su razmatranja izneta u njemu u potpunosti mogu primeniti na trenutak koji se razmatra. A. V. Suhomlinov je smatrao da je „neophodno, ako je moguće, uticati na odlaganje razvoja železničke mreže u azijskoj Turskoj, jer jača stratešku poziciju Turske i podiže njenu borbenu gotovost na kavkasko-turskom ratištu“. (Международные отношения, 1879 – 1917 гг., сер. 2, в. XVIII (1), 1935: 280)

Pregovore sa Portom o davanju Rusiji prečeg prava na izgradnju železnice u Severnoj Anadoliji vodio je ruski ambasador u Carigradu I. A. Zinovjev od jeseni 1899. Ruska diplomatija je u ovom pitanju postigla značajan uspeh, uprkos činjenici da su Britanski, Francuski i Nemački predstavnici pravili ozbiljne prepreke. Ruska vlada je uspela da odbaci takozvanu severnu verziju Bagdadske železnice (preko Ankare – Sivasa – Dijarbakira), koja je predstavljala posebnu pretnju po bezbednost južne granice Rusije, i ostvarila izgradnju puta u južnom pravcu. 31. marta 1900. godine sklopljen je rusko-turski sporazum, po kome se Porta obavezala, ako je prepoznala potrebu da se otpočne izgradnja železnice u oblasti između obale Crnog mora i linije gradova Ankara – Kajseri – Sivas – Harput (Elazig) – Dijarbakir – Van i nije želela da ih gradi o svom trošku, da obezbedi izgradnju ovih puteva ruskim investitorima pod istim uslovima pod kojima je nemačkim investitorima odobrena izgradnja Bagdadske železnice. Trajanje ove obaveze određeno je na 10 godina. Sporazum je formalizovan u vidu note turske vlade ruskom poslaniku. (Международные отношения, 1879 – 1917 гг., сер. 2, в. XVIII (1), 1935: 280)

S obzirom na hronične finansijske poteškoće sultanove vlade (sama carska vlada nije ni razmišljala o izgradnji železnice) Rusija je za određeni period bila zaštićena od izgradnje železnica u istočnoj Anadoliji od strane drugih država. Nemačka vlada je, prema M. N. Muravjovu, bila „veoma ljubomorna” na sultanovu privrženost Rusiji. (Киняпина Н. С., 1978: 292) Navedene činjenice ukazuju na porast rusko-nemačkih protivrečnosti krajem 90-ih godina 19. veka. na Bliskom istoku.

Dakle, Nemačka je odbila sporazum sa Rusijom o Istočnom pitanju. Što se tiče rusko-austrijskog sporazuma iz 1897. godine, on je naišao na dalji razvoj kada je, u vezi sa ustankom u Makedoniji 1903. godine, Balkan ponovo privukao pažnju evropske diplomatije. Od ovog trenutka do 1908. godine, pitanje reformi u Makedoniji zauzimalo je centralno mesto u balkanskoj politici sila. (Киняпина Н. С., 1978: 293)

Ponovljeni ustanci seljaka u Makedoniji bili su posledica njihovog izuzetno teškog ekonomskog položaja i potpunog bespravnog stanja. Član 23. Berlinskog ugovora iz 1878. o obavezi sultana da sprovede administrativne reforme u evropskoj Turskoj, a samim tim i u Makedoniji, ostao je mrtvo slovo na papiru. Revolucionarni uzlet, izazvan ugnjetavanjem i samovoljom sultanovih vlasti, počeo je da raste u Makedoniji 1902. godine. Situaciju je komplikovala činjenica da su politički krugovi Bugarske, Srbije i Grčke nastojali da podele i zauzmu Makedoniju. Koristeći činjenicu da je Makedonija imala mnogo etničko stanovništvo, agenti ovih zemalja su gurnuli pojedine nacionalne grupe jedne protiv drugih.

Vladajuća elita u Bugarskoj, predvođena knezom Ferdinandom, bila je spremna, pod povoljnim okolnostima, da uđe u rat sa Turskom kako bi pripojila Makedoniju. (Мартыненко А. К., 1974: 11) Stvorena je velika tenzija u bugarsko-turskim odnosima, obe vlade su koncentrisale svoje trupe na granicama, i najmanji sukob lako mogao da dovede do sudara.

Porta je optužila sofijski kabinet da podstiče Makedonce na ustanak, videći to kao jedini razlog. Ali ruski konzuli koji su neposredno posmatrali događaje svedočili su da je ustanak bio podstaknut lokalnim razlozima i da je „svest o potrebi borbe protiv turske vlasti duboko prodrła u masu hrišćanskog stanovništva“. (Киняпина Н. С., 1978: 294)

Za Nemačku i Austrougarsku, stanje u Makedoniji predstavljalo je veliku opasnost, budući da je moglo uticati ne samo na narodne pokrete u Turskoj, već i na antihabzburške pokrete u samom Dunavskom carstvu. Nemačka vlada, koja je podržavala sultanovu politiku protiv balkanskih naroda, gurala je Portu da silom oružja umiri Makedoniju. (Ерусалимский А. С., 1948: 317)

Ruska vlada, boreći se sa sve jačim revolucionarnim pokretom u sopstvenoj zemlji, nije pokazivala simpatije prema borbi slovenskog stanovništva Makedonije. Ali Rusija, verna svojoj tradiciji podrške balkanskim narodima protiv osmanskog carstva, nije mogla ostati ravnodušna prema okrutnostima i nasilju koje su počinile sultanove vlasti. Rusko društvo reagovalo je sa velikim

simpatijama na pokret u Makedoniji i prikupljene su značajne sume za pomoć izbeglicama iz Makedonije. (Мартыненко А. К., 1974: 15)

Ruska vlada je zahtevala od Porte da preduzme mere za zaustavljanje progona makedonskih hrišćana. Istovremeno se obratila Sofiji i Beogradu, ukazujući na „potrebu... da se spreči opasna agitacija i da se na svaki mogući način doprinese održavanju mira na Balkanskom poluostrvu”. (Реформи в Македонији 1902 – 1903 гг., 1906: 2)

Cilj Rusije u ovom trenutku je bio da izbegne komplikacije u međunarodnim odnosima na Bliskom istoku i što duže odloži rešavanje makedonskog pitanja.

Krajem 1902. godine ruska vlada je pred sultana postavila pitanje sprovođenja reforme uprave u tri vilajeta (solunskog, kosovskog i bitoljskog), koja je trebalo da olakša sudbinu hrišćanskog stanovništva i doprinese rešavanju krize. Engleska i Francuska podnele su slične demarše Porti. Da parališe inicijativu sila, turska vlada je povukla diplomatski potez: 8. decembra 1902. sultan je potpisao ukaz o reformama u Makedoniji. Vladina uputstva govorila su o razvoju upravnih, sudskih i policijskih reformi i postavljanju generalnog inspektora u Makedoniju sa činom vezira. (Попов П., 1974: 43)

Strah da ne bude gurnuta u stranu u rešavanju tako važnog za nju pitanja primorao je bečku vladu da podrži zahteve Rusije za reformama i ponudi saradnju Sankt Peterburgu u okviru sporazuma iz 1897. A. Goluhovski se nadao da u vreme kada je pažnja Rusije bila usmerena na Daleki istok, ova neće moći da se suprotstavi njegovoj balkanskoj politici tako da bi Austrougarska igrala odlučujuću ulogu u makedonskom pitanju. Beč je koristio svaku priliku da ojača svoje pozicije na Balkanu. Na primer, u leto 1903. pod izgovorom zaštite austrijskih građana poslati su ratni brodovi u Solun bez konsultacija sa ruskom vladom. (Попов П., 1974: 55)

Plan A. Goluhovskog je podržao Berlin, gde su shvatili da će austro-ruska saradnja omogućiti izolaciju Engleske što bi, na kraju, bilo u interesu i Austrougarske i Nemačke.

Tokom posete Beču početkom 1903. godine, novog šefa ruske spoljne politike V. N. Lamzdorfa, Goluhovski je uverio potonjeg u želju svoje vlade da ide ruku pod ruku sa Rusijom po pitanjima Balkana. Istovremeno je razvijen i reformski program (Bečki program), koji su 21. februara 1903. u vidu identičnih beleški velikom veziru predstavili ruski ambasador I. A. Zinovjev i ambasador Austrougarske Kalič. Bečki program nije zadirao u sultanova prava i malo se razlikovao od veoma umerenog decembarskog projekta Turske. Porta je morala da obeća da će generalni inspektor Makedonije, koga je imenovala, voditi administraciju tri godine, koristeći pravo raspolaganja tamo stacioniranim trupama. Turska je trebalo da poveri stranim oficirima reorganizaciju lokalne žandarmerije i policije. Predložena finansijska reforma obuhvatala je godišnju pripremu budžeta za svaki vilajet, korišćenje prihoda za lokalne potrebe i naplatu poreza od strane organa lokalne samouprave umesto ranije postojećeg poreskog sistema. Od Porte je takođe traženo da preduzme mere protiv tiranije

neregularnih trupa u Makedoniji i da amnestira političke zatvorenike i izbeglice. (Киняпина Н. С., 1978: 295)

Pošto je samo formalno pristala na ovaj program, Porta nije preduzela nikakve mere da ga sprovede. Vrenje u Makedoniji nastavilo je da raste, a kulminiralo je početkom avgusta 1903. ustankom poznatim kao Ilindenski ustanak. Sultanova vlada je preplavila Makedoniju vojskom i brutalno ugušila ustanak. Ovi događaji koji su značili neuspeh Bečkog programa naterali su Rusiju i Austrougarsku da forsiraju pitanje reformi. Septembra 1903. godine u lovačkom zamku Murzsteg (Mürzsteg) kod Beča, prilikom susreta Nikolaja II i Franca Josifa, razrađen je dogovor o daljim diplomatskim akcijama. Murzsteški sporazum, potpisan 3. oktobra 1903. od strane V. N. Lamzdorfa i Goluhovskog, izdat je u vidu identičnih instrukcija ruskom i austrijskom poslaniku u Carigradu. Ovaj dokument ponovio je tačke iznete u februarskom programu. Nova i najvažnija tačka bio je zahtev za imenovanjem „dva civilna agenta” (po jedan iz Rusije i Austrougarske) pod glavnim inspektorom, što je ukazivalo na dogovor dve sile o uspostavljanju kontrole nad Makedonijom. Murzsteški program je dobio odobrenje velikih sila i predat je Porti 23. oktobra 1903. godine. (Сборник договоров России 1859 – 1917, 1952: 330 – 332) Posle izvesnog oklevanja po savetu Nemačke, sultan Abdul Hamid II je prihvatio Murzsteški program. Vlada Vilhelma II je preferirala austro-ruski reformski projekat (nije narušio temelje nemačke politike u Osmanskom carstvu) britanskoj intervenciji u stvari evropske Turske.

Koordinisano delovanje Rusije i Austrougarske na Balkanu izazvalo je uznemirenost u britanskim vladajućim krugovima. Londonski zvanični list Tajms, nazvao je austro-ruski projekat „potpunom greškom“, tvrdoglavo sledivši ideju da ceo „evropski koncert“ treba da učestvuje u razvoju makedonskih reformi. (The Times, 19.09. i The Times 29.10.1903) Murzsteški program je englesko javno mnjenje ocenilo kao „uspostavljanje austro-ruskog kondominijuma” u Makedoniji. (The Times, 6.11.1903) Engleski publicista Henri Brailsford je veoma neprijateljski govorio o zajedničkim akcijama dve monarhije, kojeseosnovale „dobrotvornu“ misiju u Makedoniji. (Киняпина Н. С., 1978: 296)

Engleska je bila jedini učesnik Berlinskog kongresa koji je sa rezervom prihvatio Murzsteški program. Ona je za sebe zadržala „pravo da predloži sopstvenu reformu ako se program dveju sila u praksi pokaže kao nedovoljan“. (Киняпина Н. С., 1978: 296) Ubrzo nakon početka ustanka 1903. godine, u parlamentu i štampi je pokrenuta energična antiturska kampanja u korist Makedonije. Tajms je posvetio dosta prostora izveštavanju o makedonskim događajima, redovno objavljujući izveštaje sopstvenih dopisnika iz Carigrada, Bitolja, Adrijanopolja i Sofije. Septembra 1903. godine u Londonu je organizovan Balkanski komitet (jedan od njegovih osnivača bio je pomenuti Brailsford), koji je vodio propagandu za vodeću ulogu Engleske u rešavanju makedonskog problema. Rezolucija usvojena na osnivačkom sastanku komiteta

govorila je o „direktnoj odgovornosti Velike Britanije i drugih evropskih sila za uspostavljanje reda u Makedoniji“. (The Times, 18.09. 1903)

Gotovo istovremeno sa programom Murzsteg, engleska vlada je iznela svoj projekat administrativnog ustrojstva Makedonije, kojim je predložila da se upravnik na čelu pokrajine - hrišćanin ili musliman - stavi pod kontrolu evropskih zvaničnika. (British Documents 1898 – 1914, vol. 5, 1928: 63) Engleski predlog je podrazumevao kolektivnu kontrolu nad Makedonijom, što je pre svega bilo u suprotnosti sa interesima Austrougarske, koja je očekivala da će tamo imati privilegovan položaj da Makedoniju odvoji od Turske i potčini je isključivo njihovom uticaju. Početkom 1905. godine iskoristivši tešku situaciju Rusije u vezi sa revolucijom i rusko-japanskim ratom, londonski kabinet preduzima novi korak ka uzimanju u svoje ruke rešenje makedonskog pitanje. Anglo-francuski sporazum iz 1904. godine i zbližavanje Francuske sa Italijom omogućilo je Lansdaunu da se nada podršci ovih sila. Januara 1905. stupio je u pregovore sa francuskim poslanikom u Londonu P. Kambonom u vezi sa opštom linijom ponašanja u makedonskim poslovima, predlažući istovremeno da se predložene reforme prošire i na Jedrenski vilajet. (Documents diplomatiques français (1871 – 1914), ser. 2, t. VI, 1934: 14) Ovo poslednje je imalo za cilj da ukloni Jedrene iz turske kontrole i da Bugarskoj da nadu u mogućnost njegove aneksije. London se u to vreme oslanjao na Bugarsku kao na stub svog uticaja na Balkanu, verujući da se ona može iskoristiti u borbi protiv Rusije. Britanska vlada pokazala je brigu za vojnu pripremu Bugarske, pružajući pomoć u jačanju njenog naoružanja. Engleski oficiri su poslali u Sofiju da se „upoznaju“ sa bugarskom vojskom. Kompanija Armstrong ponudila je bugarskoj vladi da opremi fabriku baruta. (Киняпина Н. С., 1978: 297)

Pokušaj engleskog diplomate da pod svojim okriljem ujedini Francusku, Italiju i Bugarsku protiv Rusije bio je neuspešan. Nezainteresovana da naruši status kvo u Turskoj, Francuska je odbila da se angažuje sa Engleskom protiv njenog saveznika. Na prvom sastanku sa Lensdaunom, P. Kambon mu je jasno stavio do znanja da pariski kabinet neće ništa preduzeti po ovom pitanju bez saglasnosti Sankt Peterburga. Po instrukcijama iz Pariza, francuski ambasador u Sankt Peterburgu M. Bompard upoznao je V. N. Lamzdorfa sa novim engleskim projektom. (Documents diplomatiques français (1871 – 1914), ser. 2, t. VI, 1934: 57)

Međutim, u proleće 1905. godine (kada je poraz Rusije u ratu sa Japanom postao očigledan i Engleska je u Rusiji videla mogućeg partnera za borbu protiv Nemačke) Forin ofis je počeo da traži način da sarađuje sa Sankt Peterburgom. Govoreći u parlamentu krajem marta, Lansdaun je prvi put pozitivno ocenio program Murzsteg i primetio napredak u reformama u Makedoniji. Uzimajući u obzir politički značaj ovih reči, A. K. Benkendorf je poslao u Sankt Peterburg isečak iz Tajmsa od 29. marta 1905. godine sa govorom engleskog ministra. (Киняпина Н. С., 1978: 298)

Izveštaj ruskog ministarstva inostranih poslova za 1905. govori o zaokretu u makedonskoj politici londonskog kabineta, o „uverenju u uspeh misije koju su preduzele Rusija i Austrougarska“. (Киняпина Н. С., 1978: 298)

Kako je implementiran Murzsteg program ?

Početkom 1904. godine, pod generalnim inspektorom Hilmi-pašom, stupila su na dužnost dva civilna agenta i stvorena je strana žandarmerija na čelu sa italijanskim generalom. Koristeći povoljnu međunarodnu situaciju i podršku Nemačke, glavnu ulogu u sprovođenju reformi preuzelo je Austrougarsko poslanstvo u Carigradu. Konkretno, prilikom reorganizacije žandarmerije i raspodele vojnih okruga u Makedoniji među evropskim oficirima (iz Rusije, Austrougarske, Francuske, Engleske i Italije), poslednju reč je imao austrijski vojni agent V. Gisl. (Попов Р., 1974, 76) Bečka diplomatija je igrala igru iza kulisa, suprotstavljajući albansko stanovništvo makedonskim hrišćanima. Napori Austrougarske da ojača svoju poziciju u Albaniji izazvali su ozbiljno nezadovoljstvo u Rimu. Generalno, reformski proces je beznadežno odugovlačen u sukobima između suprotstavljenih interesa velikih sila i beskorisnih aktivnosti evropskih instruktora i savetnika. Situacija neturskog stanovništva Makedonije nije se radikalno popravila.

Porta se najtvrdokornije opirala finansijskoj reformi. Projekat takve reforme, koja je Rusiji i Austrougarskoj dala pravo da kontrolišu finansijski sistem Makedonije, razvili su ambasadori I. A. Zinovjev i G. Kalice početkom 1905. Britanska vlada je odlučila da ostvari učešće u ovoj reformi. po svaku cenu. Po Lensdaunovom uputstvu, ambasador u Sankt Peterburgu Čarls Harding je jasno stavio do znanja V. N. Lamzdorfu da će, ako Rusija pristane da uspostavi međunarodnu kontrolu nad budžetom Makedonije, britanska diplomatija odustati od svog zahteva da se reforme prošire na Adrijanopoljski vilajet. (Киняпина Н. С., 1978: 299)

Podržana od Nemačke turska vlada je uspešno odolela pritiscima ostalih velikih sila. Tek 25. aprila 1907. predstavnici šest sila u Carigradu potpisali su protokol kojim su pristali da se turske uvozne carine privremeno (na sedam godina) povećaju za 3%. Utvrđeno je da će se dodatne dažbine naplaćivati pod kontrolom administracije osmanskog duga, a 75% njihovog ukupnog iznosa odlazilo bi Osmanskoj banci „za potrebe Makedonije“. (Новичев А. Д., 1937: 184) S obzirom na dominaciju francuskog kapitala u Otomanskoj banci, ova odluka je dodatno ojačala finansijski položaj Francuske u Osmanskom carstvu.

U to vreme, saradnja Rusije i Austrougarske na Balkanu, koja je suštinski skrivala rivalstvo dveju sila, živela je poslednje dane. Spoljna manifestacija toga bilo je odbijanje Austrougarske i Nemačke krajem 1907. godine da podrže projekat reforme pravosuđa u Makedoniji prethodno dogovoren sa Rusijom. Tokom razgovara o projektu u Carigradu, nemački ambasador „kao prirodni branilac Turske“ (izraz I. A. Zinovjeva) ga je podvrgao teškoj kritici, a austrijski ambasador je u potpunosti izbegavao da govori. „Ispostavilo se“, konstatovao je ruski ambasador pomalo sa zakašnjenjem, „da nas je naš glavni saveznik po pitanju reformi, Austrija, izdala na najneceremoničniji način i iza naših leđa ušla

u tajne pregovore sa Portom, u cilju postizanja veoma važne stvari za nju, a za Nemačku ustupke”. Ni saveznik Rusije Francuska nije podržala reformu. Konstant je ukazao na činjenicu da bi, ako bi se protiv sultana preduzele mere prinude, „turske vrednosti mogle pasti za najmanje 5%“ i to bi Francuze dovelo do gubitaka od 75 miliona franaka. (Киняпина Н. С., 1978: 299) Taktiku francuske diplomatije u Turskoj, kao i uvek, određivali su pre svega interesi finansijskog kapitala.

Iskoristivši nedostatak jedinstva evropskih sila, Abdul Hamid II, koji se tokom svoje duge vladavine pokazao kao dobar diplomata, uspešno se suprotstavio Murzsteškom programu, koji je ostao neispunjen.

Dakle, vlada Austrougarske je potpuno raskinula sa Murzstegom. Dalji razvoj oslobodilačkog pokreta u Makedoniji i rastuća revolucionarna situacija u Osmanskom carstvu postavili su pred vladajuće krugove Austrougarske nove zadatke koji su bili u suprotnosti sa politikom status quo.

Za Rusiju su sporazumi iz 1897. i 1903. godine, koji nisu doneli stvarnu korist, sada izgubili svaki smisao. Pasivnu politiku carizma na Balkanu počeli su kritikovati ruski uticajni krugovi, koji su zahtevali promenu spoljne politike.

Izvori i literatura

Objavljeni izvori

1. Международные отношения, 1879 – 1917 гг., сер. 2, в. XVIII (1), 1935: *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного правительства. 1879 – 1917 гг.*, сер. 2, в. XVIII (1), Москва 1935.
2. Сборник договоров России 1859 – 1917, 1952: *Сборник договоров России с другими государствами. 1859 – 1917 гг.*, Москва 1952.
3. Царская дипломатия Т.5 (18), 1926: *Царская дипломатия о задачах России на Востоке в 1900 г.* Т.5 (18), Москва 1926.
4. British Documents 1898 – 1914, vol. 5, 1928: *British Documents on the Origin of the War. 1898 – 1914*, vol. 5, London 1928.
5. Die Grosse Politik Bd 12 (1), 1924: *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871 – 1914*, Bd 12 (1), Berlin 1924
6. Die Grosse Politik Bd 14 (2), 1925: *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871 – 1914*, Bd 14 (2), Berlin 1925
7. Documents diplomatiques français (1871 – 1914), ser. 2, t. VI, 1934: *Documents diplomatiques français (1871 – 1914)*, ser. 2, t. VI, Paris 1934.

Literatura

1. Anderson S. M., 1966: Anderson S. M., *The Eastern Question, 1774 – 1923*, London 1966.

2. Bodger A., 1996: Bodger Alan, „Russia and the End of the Ottoman Empire“, у: *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* (ed. Marian Kent), London 1996.
3. Дранов Б. А., 1948: Дранов Б. А., *Черноморские проливы. Международно - правовой режим*, Москва 1948.
4. Ерусалимский А. С., 1948: Ерусалимский А. С., *Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX в.*, Москва 1948.
5. Киняпина Н. С., 1978: *Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII - начало XX вв.*, (отв. ред. Киняпина Н. С.), Москва 1978.
6. Langer L. W., 1929: Langer L. W., *The Franco-Russian Alliance, 1890–1899*, Cambridge Mass., 1929
7. Langer L. W., 1968: Langer L. W., *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902*, New York 1968.
8. Мартыненко А. К., 1974: Мартыненко А. К., *Русско – болгарские отношения накануне и в период революции 1905 – 1907 гг.*, Киев 1974.
9. Новичев А. Д., 1937: Новичев А. Д., *Очерки экономики Турции до мировой войны*, Москва 1937.
10. Попов Р., 1974: Попов Радослав, *Австро – Унгария и реформите в Европейска Турция 1903 – 1908*, София 1974.
11. Реформы в Македонии 1902 – 1903 гг., 1906: *Реформы в Македонии 1902 – 1903 гг.*, СПб 1906.

Summary

A SHORT CONTRIBUTION TO THE STUDY OF RUSSIAN EASTERN POLICY IN THE PERIOD 1896-1907

In this paper, we tried to give a brief overview of Russian eastern policy in the period 1896 to 1907, first of all, as seen by Russian historians. Special attention is paid to the so-called the treaty in Murzsteg as well as the events in Macedonia during that period.

Keywords: Russia, Austria-Hungary, Turkey, Macedonia, Serbia, Bulgaria

Краткое содержание

КРАТКИЙ ВКЛАД В ИЗУЧЕНИЕ ВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКИ РОССИИ В ПЕРИОД 1896 – 1907 ГГ.

В данной статье мы попытались дать краткий обзор восточной политики России в период с 1896 по 1907 год, прежде всего с точки зрения российских историков. Особое внимание уделяется т. н. соглашению в Мюрцштеге, а также события в Македонии в тот период.

Ключевые слова: Россия, Австро-Венгрия, Турция, Македония, Сербия, Болгария